

SOPRONI KÖNYVESPOLC

KRISTÓF ILDIKÓ

Soproni boszorkányperek
Ödenburger Hexenprozesse
1429–1702.

Szerk.: Tóth G. Péter – Németh Ildikó.
Budapest, 2011.

A Balassi Kiadó 2011-ben megjelentetett újabb, a kora újkori boszorkányság történetére vonatkozó forrásgyűjteménye, a Soproni boszorkányperek a Magyarországi boszorkányság forrásai /Quellen zur Ungarischen Hexerei, Várostörténeti források /Stadthistorische Quellen című, Tóth G. Péter által szerkesztett sorozat harmadik kötete. A királyi városok megfelelő forrásai publikálásának a sorában – Nagybánya (Balogh Béla, 2003), és Segesvár (Hagenthurn Endre 2010) boszorkánypereinek a gyűjteményes kiadásai után – Kolozsvár, majd valószínűleg Szeged perei követik majd. Ezeket a forrásfeltárásokat és kiadásokat többségében a Pócs Éva (professor emerita, JPTE, Néprajz és Kulturális Antropológia Tanszék) vezette Hatások, konfliktusok és változások a kora újkor népi mentalitástörténetében. Történeti néprajzi vizsgálatok XVI–XVIII. századi levéltári források és kéziratos irodalom alapján című OTKA program finanszírozta.

A *Soproni boszorkányperek* impozáns kötete összesen 649 oldal. Mint elődei, jobbra kétnyelvű: német és magyar – mind a felvezető szerkesztői előszók és bevezetők, mind pedig a közölt peres iratok; utóbbiak ugyanakkor nem ritkán latinul írott dokumentumokat is tartalmaznak. A felvezetők kétnyelvűsége a forráskiadás már megalapozott gyakorlatát követi: a kora újkori boszorkányság és boszorkányüldözés története iránti élénk külföldi érdeklődést figyelembe véve, magyarul nem olvasók számára is hozzáférhetővé kívánja tenni a dokumentumok keletkezésére vonatkozó megjegyzéseket. Maguknak a periratoknak a nyelvi megjelenése, megoszlása tekintetében is hasznos lett volna ugyanakkor némi magyarázattal segíteni a érdeklődő – mind külföldi, mind magyar – olvasót. (Vajon a tárgyal, jobbra 16–17. századi lokális jogi írásbeliségben mely dokumentumok jelennek meg *rendre* németül, melyek latinul, és melyek – olykor – magyar nyelven?)

A forráskiadvány igazi csapatmunka eredményének tekinthető, mind a múlt, mind a jelen vonatkozásában. Ami a *múltat* illeti, az *Előszó* – Tóth G. Péter és Németh Ildikó kutatástörténeti áttekintése – részletesen felsorolja az előzményeket. Póda Endre Sopron városi plébános kiadványai az 1890-es évekből, a régi városmonográfia, vagy Mollay Károly tanulmányai az 1930-as évek végéről tartalmaztak már rövidebb-hosszabb boszorkányperek közléseit is. A jelen forráskiadvány azonban mindenképp Házi Jenő (1892–1986) főlevéltáros kutatómunkáján, s az abból keletkezett kéziratokon alapul. Házi 1918 és 1950 között végzett levéltári kutatómunkát, s bár forrásfeltárásai nem specifikusan a boszorkányság történetét célozták, a legtöbb soproni bo-

szorkányper az ő kutatásai révén került elő. Az *Előszóból* megtudjuk egyrészt, hogy Házi irathagyatékának „Boszorkányügyek” feliratú dossziéja – 29 különálló esetre vonatkozó – összesen 61 darab különálló iratot tartalmaz az 1429 és 1678 közötti időszakból. Azt is megtudjuk, másrészt, hogy ebből az anyagból a jelen forráskiadvány létrejöttéig alig egy tucatnyi teljes szövegekészlet látott napvilágot, illetve hogy Házi más munkáiban – *Sopron szabad királyi város története*, *Sopron középkori egyháztörténete* (1939), *Soproni polgárcsaládok 1535–1848* (1982) – is ismertetett illetve közölt már boszorkánypereket. Másik kéziratát, az 1423 és 1531 közötti időszakra vonatkozó *Gerichtsbuch* anyagát – mely ugyancsak tartalmaz boszorkánypereket – Németh János rendezte sajtó alá (2005). Az előbbiekből is látható, mennyire sokágú, összetett, mind a levéltárban – úgy Sopron szabad királyi város, mint jobbágyközségei iratanyagában –, mind pedig a korábbi szakirodalomban való biztos tájékozódást feltételező feladat a kora újkori városi boszorkánypereknek már a pusztaszámbavétele is. Utóbbihoz tartozik még, hogy legalább két további nagyobb, Sopronra vonatkozó (jog)történeti munka is említ ilyeneket: Winkler Elemér (1924) és Szabó Jenő (1987) áttekintései, melyeknek az anyaga – ha a recenzens jól érti az *Előszó*ban írottakat – szintén szerepel a kötetben. Ezek mellett kiemelendők még Németh Ildikó 16. századi városi perekre vonatkozó fontos áttekintései (2006).

A soproni boszorkányperek történeti-kiadástörténeti filológiája igen bonyolult tehát, és az *Előszó* sajnos nem mindenben könnyíti meg az abban való eligazodást, tisztánlátást. A forráskiadvány konkrét, egzakt tartalmára vonatkozó szövegrészek, megfogalmazások a recenzens számára gyakran nehezen érthetőek, néhol kifejezetten homályosak. (Vajon minden egyes, az elődök által feltárt/közölt boszorkányper szerepel a kötetben? Összesen hány? Összesen hány újat, illetve a régiekhez milyen kiegészítéseket tártak fel a közelmúltban a levéltáros kollégák?) A recenzensnek nehézségei vannak az ilyen és hasonló mondatok értelmezése terén: „A peres iratok közzétételének eddigi legteljesebb bibliográfiai adatait jelen kötetünk magyar nyelvű összefoglalóiban és az irodalomjegyzékben találjuk.” Az egyes perekre vonatkozóan tehát leginkább csak a közölt dokumentumok identifikációs felzetében, illetve a magyar nyelvű összefoglalásokban lehet tájékozódni – ott viszont igen, és jól látszik a rengeteg befektetett munka.

A boszorkánypereket felvezető szerkesztői szövegeknek van még egy, meglátásom szerint fontos és sajnálatos hiányossága. Sem az *Előszó*, sem Tóth G. Péter *Bevezetője* nem tartalmaz semmiféle számszerű összesítést – sem a soproni városi perek jelenleg ismert számáról, sem a vádlottakról, sem a vádlókról/ tanúkról, sem az ítéletekről –, és a szerkesztők nem tettek kísérletet arra sem, hogy beillesszék a boszorkányüldözés fel-felbukkanó jelenségét a város lokális történelmének eseményei közé, ahogyan az a boszorkányüldözés történeti antropológiai szempontú kutatásában már jó ideje kialakult. Így a recenzens sem vállalkozhat arra, hogy bármiféle áttekintést adjon a közölt kora újkori soproni boszorkányperekről – azon túl, hogy a kiadvány összesen 59 per dokumentumait közli az 1429 és 1702 közötti időszakból. Arra sem tehet kísérletet, pedig izgalmas lenne, hogy összevesse azt más magyarországi helységek (például a saját vizsgálataiból ismert református Debrecen) boszorkányüldözésének a lokális-kronologikus jellemzőivel.

Ez utóbbi hiányosságot nem lehet eléggé sajnálni, hiszen jelenleg senki sem rendelkezik a szerkesztőkénél mélyebb és alaposabb betekintéssel a közölt forrásanyagba, így senki sem avatottabb, hogy legalább megközelítő összegzést adjon, felvázolja a lehetséges kutatási perspektívákat az érdeklődő (szak)olvasóknak. Tóth G. Péter *Bevezetője* – elsősorban a reformáció, a felekezeti összeütközések, a soproniak számára hozzáférhető 16–17. századi lutheránus démonológiai irodalom bemutatása, valamint az Esterházy-birtokok központilag szervezett boszorkányüldözéseinek (1663, 1676, 1687–89) a kiemelése terén – elindul egy ilyen irányba, de nem viszi végig azt. A továbbiakban igen hasznos lenne, akár több külön tanulmányban, elvégezni egy effajta lokális/regionális társadalom- és kultúratörténeti áttekintést. Már csak azért is szükség (és a forrásanyag minőségét tekintve: lehetőség) volna helyi társadalomtörténeti, sőt, akár mikrotörténeti közelítésekre, mert – mint az *Előszó* hangsúlyozza – a kiadvány egy jóval szélesebb bázisú forrásgyűjtésen alapul, mint minden eddigi soproni vonatkozású boszorkányper közlés. Mindenekelőtt például a városi tanácsülési jegyzőkönyvek (*Rathsprotokoll*) anyagán. Utóbbiakkal kapcsolatban hasznos lett volna viszont megtudni, hogy az 1551 és 1848 közötti periódusnak, amit a lábjegyzetek szerint lefednek, vajon mely szakaszain. Ugyanez a kérdés vonatkozik a többi hivatkozott irattípusra, amelyek ugyancsak tartalmaztak boszorkánypereket, illetve azok részleteit: *Kamarási számadások*, *Választott polgárság jegyzőkönyvei*, stb. A kiváló forrásanyag a nagyobb helyi társadalomtörténeti folyamatok felrajzolása mellett lehetővé tenné egy-egy boszorkányper mikro-kontextusának a felderítését is.

A forráskiadvány a *jelen* tekintetében is figyelemre méltó csapatmunka eredményének tekinthető. Helyi, soproni levéltáros szakemberek (Tirnitz József, Szakács Anita, Dominkovits Péter, Németh Ildikó) alapos, feltáró munkáján, a magyarországi boszorkányság forrásainak sorozatszerkesztője (Tóth G. Péter) közreműködésén, valamint egy-egy más területről és intézményből érkező történész (például Szántay Antal) időleges-besegítő munkáján alapul. A kiadott források átírásának a kérdésével kapcsolatban ugyanez a helyzet, ott nem kevesebb, mint nyolc (pontosabban tíz) név szerepel: Házi Jenő és Mollay Károly munkájának a felhasználásával Németh János, Szántay Antal, Németh Ildikó, Dominkovits Péter, Szakács Anita, Tóth G. Péter, Hermann István, és Kovács József László. (Mivel a neveket sem az előbbi, sem az utóbbi esetben nem abc-sorrendben tünteti fel a kötet, ugyanakkor viszont nem is kommentálja, az egyes kutatók kontribúciója meglehetősen elmosódva, egybeemosódva jelenik csak meg.)

A forráskiadvány megjelentetésének közelebbi történetét és sorsát összefoglalandó, a legmegfelelőbb, ha Tóth G. Péter szavait idézem: „A szerkesztési munka Házi Jenő gyűjtéséből indult ki, amelyet először Kovács József László kezdett köteté szerkeszteni. A munkát végül Németh Ildikó és Szántay Antal vette át, majd Tóth G. Péter fejezte be. A kötet végső tartalmát észrevételeivel Németh János gazdagította. A nyelvi lektorálást ugyancsak Németh János végezte el.”

A *Függeléknek* (*Anhang*) nevezett rész nem kevesebb, mint 158 oldalt tesz ki. Szerepel benne a kiadott 59, többségében német nyelvű boszorkányper egyenkénti magyar nyelvű „összefoglalója”, ez összesen 40 oldal. Azzal együtt, hogy minden bizonynyal segítik a csak magyarul olvasó érdeklődők tájékozódását, célszerű lett volna

elmagyarázni, hogy ezek az összefoglalások pontosan milyen szerkesztési-rövidítési illetve fordítási-(történet-) újramondási megfontolások szerint készültek. Egyesek tartalmaznak például német és latin nyelvű idézeteket – mondatokat, szavakat, terminusokat (olykor magának Házi Jenőnek az idézett kommentárjait is) –, mások viszont egyáltalán nem. Továbbá, mint már szó volt róla, az előző részben közölt források között, ha nem túl nagy számban is, de akadnak magyar nyelvűek is. Mindenképpen célszerű lett volna tehát az olvasót felvilágosítani a különböző nyelvi és narratív/diszkurzív szintek ötvözésének alkalmazott módozatairól, valamint arról, hogy az egyes esetekben ki is a szerzője ezeknek az összefoglalásoknak. (Ez *Az átírás irányvonala*i című rész esetében sem derül ki.) A kutatást, tájékozódást ugyanakkor valóban nagymértékben segíti, hogy minden egyes magyar nyelvű összefoglalás végén utalások találhatóak az adott perre vonatkozó szakirodalomra: korábbi forráskiadásokra illetve feldolgozásokra, tanulmányokra.

A magyar nyelvű összefoglalásokat három, a mélyebb tájékozódás, a további kutatás megkönnyítését szolgáló segédlet követi: személynevek, és helynevek mutatója (mindkettő Tóth G. Péter munkája), valamint egy német nyelvű szójegyzék (*glossza*) (Németh Ildikó, Németh János és Tóth G. Péter munkája). A személynevek mutatója szándéka szerint sértettek-sértők, tanúk, valamint egyéb (törvényszéki, ítélet-végrehajtási, orvosi, egyházi kontextusban) a közölt forrásokban előforduló személyek (eredetileg latinizált) nevének német változatát adja, a korabeli írásmód (és a korai újfelnémet nyelv) megőrzésével, az egyes kategóriákon belül abc-sorrendben. A mutató az egyes személyekről a következő szempontok szerint tartalmaz adatokat: nemzetiség, vallás, lakhely, perbeli státus, foglalkozás, társadalmi státus (az utóbbi háromra vonatkozó adatok a mutatóban magyar nyelven is szerepelnek). A rendkívül sok adatot felvonultató személynévmutató németiségének az ellenőrzése a kiadást megelőzően úgy tűnik, elmaradt, így sajnos benne maradt néhány jellegzetes nyelvhelyességi hiba (elsősorban a benne szereplő személyek vallására vonatkozó melléknevek illetve főnévvé vált melléknevek helytelen, vagy helytelenül használt hím- és nőnemű alakjai tekintetében). A helynévmutató szándéka szerint a közölt forrásokban előforduló (eredetileg latinizált) helynevek német és magyar nyelvű változatát adja, abc-sorrendben. A szójegyzék pedig egyes, a mai német nyelven nem érthető szavak és kifejezések magyarázatát tűzte ki célul. Benne a – jellegzetes dialektus mellett – egyes, a kora újkori német (valamint többször latin és magyar) szókincshez tartozó, mára már használatból kiment, elfelejtett szavak, kifejezések, német valamint latin jogi szakkifejezések nyernek magyarázatot, magától értetődően elsősorban a boszorkányság, a varázslás, az ördögbe vetett hit, valamint ezek kora újkori jogi kontextusai területén (pl.: „malafiz personen,” „wettermacherin,” „Teüfels remedia,” vagy éppen „kleines mandl”). Végül az utolsó rész egy 8 oldalas bibliográfiát tartalmaz, benne a soproni boszorkányperek közvetlen - lokális és regionális, illetve szélesebb társadalom-, jog-, vallás- és kultúrtörténeti kontextusaira vonatkozó magyar és külföldi szakirodalommal.